Krupa András

Karácsonyi pásztorjárás a hazai szlovákoknál

Az Ádám és Éva napján (december 24-én) szokásos pásztorjárás a XX. században a hazai szlovákok szinte mindegyik régiójában elterjedt, elhalása azonban különböző időben ment végbe. Leghamarabb, még az első világháború előtt, a délkelet-alföldi szlovákoknál halt el, legtovább – szinte napjainkig – a nógrádi, Galga menti és Pest környéki szlovákoknál élt. Megközelítően ugyaneddig volt a szokás fellelhető a pilisi-vértesi-gerecsei szlovák településeken is. A bihariaknál csak a zártabb helységekben (Bodonos) fordult elő.

A *pásztorjárás* legfontosabb szokás- és hiedelemeleme a *köszöntőmondás* és a *vesszőhordás*. Szlovák helységek elenyésző hányadában csak a köszöntőmondás maradt meg. A pásztorok zajcsapása, tülkölése, ostorpattogtatása a vesszőhordás befejezésekor, késő este történt. Számos helységben a két elem egybefonódott, illetve volt hely, ahol a zajcsapás megelőzte a köszöntőmondást. A vesszőhordó és köszöntő pásztorok közé leginkább a tehénpásztor, a csordás (*kraviar, kravár*) és a kondás (*kondáč, gondáš, sviňár*) tartozott. A Dunántúlon a többi háziállatot őrző pásztor is bekapcsolódott (pl. a libapásztor, a *husár* Pilisszentkereszten, Pilisszántón, Vértesszőlősön). Általában nappal jártak a pásztorok: a település nagyságától függően hajnalban, vagy kora reggel indultak el. A több ezer lakosú Csömörön például már Tamás napján (december 21-én) kezdték, hogy december 24-re készen legyenek. Kisebb településeken (Csővár, Pitvaros) aznap reggel vagy délelőtt (Sári) be is végezték. Sok helyen nem volt lényeges, hogy melyik napszakban jönnek (Bodonos, Csomád, Sámsonháza). Legtöbbször azért hajnaltól estig, egész nap tartott (*celí den chodili, nosiľi*) az esemény. A század eleji források szerint Békéscsabán, Luca napján került rá sor. Apateleken úgy emlékeznek, hogy újévkor, sőt, húsvétkor is jártak. A csanádalberti adatközlők szerinti náluk karácsony első napján jöttek. A nógrádi, Pest környéki térségben, valamint a dunántúli települések zömében házról házra jártak, míg a falu mindegyik házába be nem tértek (*de každimúli prúti*).

A délalföldi települések zömében és néhány pilisi községben csak ott köszöntöttek, ahonnan legelőre hajtottak háziállatokat (Apatelek, Csanádalberti, Kiskőrös, Kesztölc, Nagylak, Piliscsév, Pitvaros, Szarvas, Tótkomlós). Sáriban a pásztorok előbb részt vettek a reggeli misén, s utána felmentek a községházára, ahol a bíró (*richtár*) elosztotta őket, hogy ki melyik részét keresse fel a falunak. A kondás és a csordás rendszerint együtt járt. Bodonoson előbb a kondás ment be a házba, s utána jött a csordás. Vértesszőlősön minden a tülkölés sorrendje szerint történt, s mivel előbb a kondás szólaltatta meg a dudáját, és csak utána a csordás, így mentek hát a házakhoz is. A gazda házához érve előbb a konyhában mondtak köszöntőt. A pásztorköszöntők többnyire megegyeznek a hazai szlovák katolikusoknál általánosan ismert karácsonyi köszöntőversekkel:

Vinšujem vám, vinšujem
této slávne svátki,
Krista pána narozeňá,
abi nám dau pán boh zdravá,
šťasťá,
hojnó božskó požehnáňa,
Po smrťi královstvo ňebeskó
obsáhnuť.
Pochválen!

(Köszöntöm, köszöntöm
ezt a dicső ünnepet,
Krisztus urunk születését,
hogy az úristen adjon egészséget,
boldogságot,
bőséges isteni áldást,
haláluk utána mennyei királyság
elérését.
Dicsértessék!)

A házbéliek fogadó köszönése:

Pochválen pán Ježiš Kristus! Vitajťe u nás!

(Dicsértessék a Jézus Krisztus!
Köszöntjük magukat minálunk!)

A köszöntők elhangzása után átvették a vesszőket. Ennek a mozzanatnak több változata is él. A legegységesebb a nógrádi és a Galga menti szlovákoknál. Itt a gazdasszony húzta ki a pásztor hóna alatt tartott vesszőnyalábból a vesszőt, s minden esetben a pásztor lábát paskolta meg vele, mire az néhányszor tánclépésben felugrott, hogy így ugráljanak a háziállataik is. A háziasszony mindig visszakézzel, s ráadásul kötény visszájával betakarva fogta meg a vesszőket.

Ez a szokás alapeljárása, amely mindegyik e környékbeli szlovák lakta helységben megfigyelhető volt. Községenként természetesen előfordulnak eltérések is. Acsán a fűzfavesszőket (*prúťike vrbovie*) az asszony a jobb kezét fehér kötényébe (*pravú ruku do bieľej sakáčki*) takarva húzta ki, s verte meg mind a kondást, mind pedig a csordást (*kondáš, kraviar*), akik táncoltak és ugráltak (*tanouveľi, skákaľi*). Bánkon meghatározták a vesszők számát: hármat-négyet vett magához a háziasszony, ugyancsak a kötényét (*fertuška*) fogva. Csomádon csak az egyik lábával táncolt a pásztor (*na enej nohi tancuvau*). Csőváron a gazdasszony a bal kezét takarta be a köténybe, úgy húzta ki a vesszőket (*pánťik viťiahla s fjertuškou s ľavou rukou*), s a pásztorok fenekét (*pod riťi*) csapkodta meg velük. Erdőkürtön is bebugyo-

lált visszakézzel (*spak rukou*) húztak ki három vesszőt a kondástól, hármat pedig a csordástól. Felsőpetényben és Terényben szintén visszakézzel s a kötény visszájával egy-egy vesszőt húzott ki csak az asszony, azonban amikor megvesszőzte a pásztor lábát, ezt monda: „*Ja vám pošibem dobre, žebi sťe nám sviňe, kravi tak, ako vám ja šibem s timto, do roka vihanaľi*". (Én jól megütöm magát, hogy maga a disznainkat, teheneinket, amiként én magát üröm, egy évig kihajtsa.) Nagytarcsán is azért verték meg jelképesen a pásztort, hogy egész évben gondját viselje a rábízott jószágnak. Galgagután a vesszőt a pásztorok adták a gazdasszonynak a kötény visszájával takart kezébe. Galgagyörkön a kötényen kívül a tésztafőzés közben használt szakajtóruhával (*váľaňička*) is kihúzhatták a vesszőket, szám szerint kettőt, s háromszor suhintottak a pásztorokra. Püspökhatvanban pedig bent a szobában s nem csupán köténnyel, hanem törülközővel (*uťerák*) is megfoghatták a vesszőket. Itt a pásztor kettőt ugrott a verésre. Sámsonházán a gazda vagy a gazdasszony – amelyik otthon volt – a pásztor érkezésekor húzott ki 2-3 nyírfavesszőt (*brezova*). Vanyarcon is 2-3 vesszőt húzott ki a gazdasszony, s ő is a törülközőbe betakart kezével tette.

A pásztorok ugrálása, tánca egyértelműben hiedelemeredetű, a hasonlósági, analógiás mágia megnyilvánulása: amilyen fürgén ugrik a pásztor, olyan egészségesek, frissek lesznek a háziállatok. Ezt tükrözik a pásztorok szóbeli jókívánságai is a vesszőzés és az ugrálás közben. N*ak ťakto skáču aj sviňe aj kravi*. (Így ugráljanak a disznók és a tehenek: Acsa). *Žebi takto viskakovala vaša baránka*! (Hogy így ugráljon a báránykájuk: Galgaguta.) N*ak vám takto skáču prasťe celí rok*. (Így ugráljanak egész évben a malacaik: Püspökhatvan.) *Žebi vám statke boľi frišnie, žebi ňeboľi, chorie*. (Hogy a háziállataik frissek legyenek, s ne legyenek betegek: Terény). A fűzés nyírfavessző is fontos hiedelemeszköz volt. Legtöbb helyen kivitték az istállóba, s tavasszal, azzal hajtották ki az állatokat a kanász vagy a csordás elé, nyilván azt a hiedelmet őrizve, hogy a megszentelt vessző megvédi az állatokat a rontástól. Csomádon, Püspökhatvanban, Sámsonházán egész éven át a szoba sarkában tartották ezeket a vesszőket, a gyerekek figyelmeztetése, illetve megverése céljából: S *timto dostaňeťe*! (Ezzel kaptok ki!) Erdőkürtön, Ipolyszögön az ólak mellé helyezték, s egész éven át ezekkel hajtották ki a jószágot, míg Bánkon a pad mellé fektették. Vanyarcon a karácsony első napjának reggelén a kúthoz itatásra vitt háziállatokra ütöttek a vesszővel, hogy frissek legyenek. A tápiósápi szlovákok már az éjféli mise után rásuhintottak a jószágra az istállóban, hogy egészségesek legyenek.

Ádventi gyertyagyújtás a budapesti Fillér utcai iskolában